

לגלגוליו של ספר "משנה תורה" עד לשחזורו ברמב"ם השלם והמדויק

מאת יוחאי מקבילי

הדיוקן כמשל

מי אינו מכיר את דמות דיוקנו של הנשר הגדול, הרמב"ם? דיוקנו המפורסם, המבוסס על ציור עתיק, זכה בשנת התשמ"ג (1983) להתנוסס על שטר של אלף שקלים דאז. דיוקן מפורסם פחות ממנו נחקק בתבליט בבית הנבחרים האמריקני¹, כאות להיותו אחד האנשים שהטביעו את חותמם על החוקה האמריקנית, ובו נראה הרמב"ם כפילוסוף יווני. פסלו המפורסם הוצב בעיר הולדתו קורדובה בשנת 1935, שנת ה-800 ללידתו לפי אחת המסורות, אף שכבר הוכיח הרב יוסף קאפח שהרמב"ם נולד בשנת 1138 לספירה.

ואולם שלושת הדיוקנאות הללו הם פרי דמיונם של האומנים, משום שבדורו של הרמב"ם לא היו מקובלים ציורי דיוקן, וכל הציורים

נעשו מאות שנים לאחר שנתפוגג זיכרון דמותו.

לדידנו, אין הציור חשוב כל כך. אין אנו יודעים איך נראו אבות האומה, ואין בדבר כדי להעלות את חשיבותם בעינינו או לגרוע ממנה. דברי הרמב"ם בעניין זה נוקבים דיים, והם ראויים לשינון:

"ומציינין [=מסמנים] את הקברות [כדי שידעו הכהנים להתרחק מהם], ובונין נפש [=ציון או מצבה] על הקבר. והצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהן – דבריהם הם זכרונם. ואין נפנים לבקר הקברות" (אבל ד, ד).

אך הבעיה אינה הניסיון לצייר דיוקן דמיוני של הרמב"ם, אלא שבשלושת המקרים, הרמב"ם, מושא היצירה, ודאי היה מתקומם לתבנית דמותו. עשיית פסל של הרמב"ם היא בגדר עבודה זרה, שספק אם יש עברה חסרת מחילה כמוה: "ואין אסור לצור לנואי אלא צורת האדם בלבד"². תיאורו של הרמב"ם לבוש בכסות יוונית נוגע באיסור תורה, כעולה מחיבורו הגדול, משנה תורה: "אין הולכין בחוקות הגויים, ולא מידמין להם, לא במלבוש ולא בשיער... הכול בעניין אחד הוא מזהיר: שלא ידמה להן, אלא יהיה הישראלי מובדל מהם וידוע במלבושו ובשאר מעשיו, כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו"³. הגדיל לעשות יותר מכולם האומן, כנראה יהודי משומד או נוצרי, שנשתרבה יצירתו לתוך שטר כסף במדינת ישראל, בתארו את הרמב"ם כדמות חכם דת מוסלמי, גִּלְחָת פיאאות, העובר על איסור התורה, עיוות גדול מנשוא.

לא רק חתמונה

מה שנעשה להרמב"ם בדמות דיוקנו מאפיין בזעיר אנפין את שעשו במהלך הגלות לנוסח יצירתו היחידאית והעצומה, "משנה תורה". הספר מסכם את כל התורה שבעל-פה, סיכום מרהיב שלא נעשה כמותו לפניו, ועד היום אין לנו ספר כה מקיף, ממוין, כתוב בשיא יופיה של הלשון העברית, תמציתי וברור. זוהי ההלכה

היהודית במיטבה. השיבושים פגעו אף בשמו של הספר. שם הספר שונה בגלל הקושי לקבל את שמו הנועז, שני לתורה, וכך התקבל בתפוצות ישראל הכינוי "היד החזקה", על שם י"ד הספרים הנכללים בו וכרמוז למה שנאמר בפסוק המסיים את התורה: "ולכל היד החזקה... אשר עשה משה לעיני כל ישראל".

למעלה מעשרת אלפים שיבושים

תפוצתו הגדולה של הספר עוד בחיי הרמב"ם הפכה לשם דבר: ידיים רבות עסקו בספר, והפרשנות הענפה על ההלכות שבו, בין במישורין בין בעקיפין, היא אות ומופת למידת התקבלותו בציבור. לשונו המדויקת והעברית המשובחת זימנו לו פגעים רבים מידי מי שלא עמדו על לשונו. מיום שיצא לאור, עבר הספר שלושה מכבשי שיבושים עיקריים:

א) טעויות העתקה שחלו עוד בימי חייו של הרמב"ם וטעויות דפוס משעה שיצא הספר לדפוס, כשלוש מאות שנה לאחר כתיבתו. בכלל אלו יש לציין קיצורים שנעשו בידי מעתיקים שאריכות הלשון לא נראתה להם ותיקונים בלשון הרמב"ם שנבעו מחוסר הבנתה.

ב) שיבושים שיצאו מתחת ידיהם של מתקנים בעיניהם שרצו להתאים את פסיקת הרמב"ם ולשון הספר לידיעתם או לפסיקת התלמוד שעמדה לפניהם.

ג) הצנזורה הנוצרית בארצות אירופה כשיהודים משומדים טרחו להשמיט כל דבר הפוגע לדעתם בנצרות.

תוצאת הדברים היא שההבדל בין דפוס וילנא הנפוץ לנוסח המקורי מגיע לכדי יותר מעשרת אלפים שינויים.

להלן דוגמאות אחדות המסברות את האוזן בעריכה הקשה.

טעויות המעתיקים והמדפיסים

א. היסח הדעת

תפוצתו המהירה של הספר שהועתק בכתב יד מלבלר אחד למשנהו ועבודתם המרושלת של מעתיקים גרמה לטעויות רבות. לספר הבנוי על דיוק בכל אות ואות, הייתה זו מכה קשה. אף בספר המפורסם שחתם עליו הרמב"ם במילים "הוגה מספרי"⁴, שהועתק מכלי שני או שלישי, יש מאות תיקונים והגהות שעשה המעתיק לאחר שהגיע עם העותק שלו כדי להשוותו עם נוסח הספר המקורי, ללמדך שטעויות העתקה רבות מספור חלו בו עוד בחיי הרמב"ם.

ב. קיצורי מעתיקים - שנת השמיטה

דוגמה לקיצור היא ההלכה הדנה בשביעית בזמן הזה:

בזמן שהיובל נוהג בארץ – נוהג בחוצה לארץ, שנאמר: "ובל היא" – בכל מקום, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים, ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב. ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה.

ובזמן שאין היובל נוהג, אין נוהג עבד עברי, ולא בתי

¹ <http://www.aoc.gov/cc/art/lawgivers/maimonides.cfm>

² הלכות עבודה זרה, פרק ג, הלכה י.

³ שם, פרק יא, הלכות א-ב.

⁴ הספר נודע בכתב יד אוקספורד של משנה תורה.

יועביר ידיו על עיניו ויסמא, מפני זה חייבין לטול ידים בסוף כל סעודה, מפני המלח.

המעתיק, או המדפיס, לא הביין שמשמעותה של המילה פל היא 'מִדָּד', כלומר: המודד מלח עלול לגעת בעיניו ויש בזה סכנה הנמנעת במים אחרונים, ולכן שינה את המילה, וגרס: כל פת שהמלח בו צריך נטילת ידים באחרונה...

פרשני הרמב"ם, שהיה לפנייהם נוסח הדפוס, התקשו מאוד בדבריו, וניסו לתרצם בדרכים רחוקות ודחוקות. הראב"ד נזעק: "וחיי ראשי, קלקל עלינו את הלשון", ולא ידע שהמדפיס הוא שקלקל, ולא הרמב"ם. ויש עוד דוגמאות הרבה לשיבושים מעין אלה, כפי שנראה גם בדוגמאות שלהלן.

"תיקונים" של התאמה

הספר אף עבר "תיקוני" נוסח כדי להתאימו לגרסת התלמוד. להלן דוגמאות אחדות:

א. עד שתצא נפשו

נאמר בספר זמנים, הלכות חמץ ומצה, פרק ו, הלכה יב: האוכל מצה ערב הפסח – מכין אותו עד שתצא נפשו.

כלומר, האוכל מצה לפני ליל הסדר דינו מיתה. פרשני הרמב"ם התקשו בדבר זה, ואף היה מי שהסביר נוסח קשה זה מתוך הערכה גדולה להרמב"ם ובהנחה שהנוסח שלפניו יצא מתחת ידיו של הנשר הגדול (וכך ראוי לעשות ולא להיחפז ולתקן לכאורה את המתקן, כמו שעשו תלמידים טועים בספרים רבים כשיבשו את הלשון כדי שתתאים לדעתם, וכבר זעקו על כך גדולי ישראל). ואכן, בתלמוד⁷ כופין על מצות עשה ו"מכין אותו עד שתצא נפשו", ונראה כי זהו מקורו של התיקון. ואולם עיון בכתבי היד המשוכחים של הרמב"ם מגלה שהמילים "עד שתצא נפשו" נעדרות מן הנוסח המקורי.⁸

ב. בלע מרור

באותו פרק פוסק הרמב"ם בהלכה ב, לפי נוסח הדפוס: בלע מצה – יצא. בלע מרור – לא יצא.

נוסח זה גרם לפרשני הרמב"ם לומר: "מפני שאנו צריכים שיטעום טעם המרור בפיו, שהוא זכר ל'וימררו את חייהם'". אלא שגם כאן, נוסח כתבי היד אחר: בלע מצה – יצא. בלע מרור – יצא. מי יודע מניין בא הנוסח "לא יצא".⁹

ג. כבלים בשבת

בהלכות שבת, פרק יט, הלכה ו, פוסק הרמב"ם לעניין יציאה מרשות היחיד לרשות הרבים ומה נכלל בהגדרת לבוש ומה אינו נכלל בה:

ערי חומה, ולא שדה אחוזה, ולא שדה חרמים, ואין מקבלין גר תושב, ונוהגת שביעית בארץ מדבריהם, וכן השמטת כספים בכל מקום מדבריהם, כמו שבארנו.

ואף כאן נראה שהמדפיס, שביקש לקצר את מלאכתו, עשה מלאכתו רמייה כשקיצץ את חלקה השני, וגרס:

ובזמן שאין היובל נוהג – אינו נוהג אחד מכל אלו, חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם, כמו שבארנו.

כמה מפרשני הרמב"ם נסמכים על נוסח זה וטוענים שתוקף שביעית בזמן הזה הוא מדאורייתא.⁵

ג. חול המועד של שבעות

פעמים רבות משקף התיקון בורות ועם ארצות, כגון בסדר התפילה של הרמב"ם בסוף ספר אהבה (הלכה כ' במהדורות הממוספרות על פי כתבי היד),⁶ הרמב"ם כותב על תוספת "יעלה ויבוא" בחול המועד:

בחולו שלמועד אומר: ביום מקרא קדש הזה, ביום מועד חג המצות הזה, או ביום מועד חג הסוכות הזה, לרחם בו עלינו ולהושיענו...

נראה שהמדפיס, שזכר את מאמר הכתוב ששלושה רגלים הם, פסח ושבעות וסוכות, הוסיף מדעתו: "או ביום מועד חג השבועות הזה", דבר מגוחך, שהרי כל בר בי רב דחד יומא יודע שאין לחג השבועות חול המועד! הרב קאפח, המעיר על עניין זה, מביע סיפוק קל מן העובדה שלא נמצא מי שצייד בדבר משובש זה.

ד. החלפה של אות אחת קטנה

לפי נוסח הדפוס, הרמב"ם כותב על חסידי אומות העולם (מלכים ומלחמותיהם ח, יא; ולפי כתבי היד "מלכים ומלחמות"):

כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן – הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת, אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם.

הנוסח הזה גרם לפולמוס גדול בעולם היהודי, מדוע הם אינם נידונים אף כחכמים?! האמת כמובן טמונה בנוסח המקור, דבר המסלק כל קושי:

אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם.

אות קטנה, טעות גדולה.

ה. אי-הבנת עברית

דוגמה לשיבוש הנובע מאי-הבנת רבדיה המשובחים של העברית יש בהלכות ברכות שבספר אהבה, פרק ו, הלכה ג:

כל את המלח צריך נטילת ידים באחרונה, שמא יש בו מלח סדומית או מלח שטבעו כטבע מלח סדומית,

⁵ בעל "כסף משנה", מהר"ם קורקוס, מסיק כי שביעית בזמן הזה היא מדאורייתא ואומר: "אלא שבספר כתבת יד מצאתי כלשון הזה", ומצטט את הנוסח הנכון. לדוגמאות נוספות ולהשוואות, ראה האתר: <http://www.mishnetorah.com>

⁶ במהדורת הדפוס אין חלוקת הלכות לסדר התפילה ואף לא מספור שלהן. סדר התפילה של הרמב"ם עבר עריכה קשה מאין כמוה, אף יותר מן ההלכות הפסוקות.

⁷ כתובות פו, ב; חולין קכב, ב.

⁸ מהדורת פרנקל שמה נוסח זה "עד שתצא נפשו" כנוסח העיקר שלה, אף שנאמר במפורש בחילופי הנוסח שבכתבי היד המשובחים תוספת זו אינה קיימת. לכן, ראוי שייתן המעיין הלומד במהדורת פרנקל להוראה שבהקדמה למדור שינויי הנוסחאות: "וכל הרוצה לדון בענייני דקדוק לשונו של רבנו, ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות". כל זאת, משום שנוסח העיקר במהדורת פרנקל, הנקי מכל צנזורה נוצרית, הוא נוסח הדפוסים הראשונים.

⁹ גם כאן, נוסח מהדורת פרנקל כנוסח הדפוס המשובש, אף שבמדור שינויי נוסחאות העירו שבכתבי היד המשובחים, ואף לפני חלק מפוסקי ההלכה, היה הנוסח המדויק: לפני "כסף משנה", עמד הנוסח המשובש; ואילו לפני "לחם משנה", עמד הנוסח הנכון.

חלוקת החלכות

חלוקתן של החלכות נשתבשה אף היא. הרמב"ם כתב את ספרו כדי שישננהו וילמדוהו בעל-פה, ולכן בנהו מהלכות קצרות בדרך כלל. בדפוסים שונתה חלוקת החלכות. בדרך כלל אוחדו הלכות רבות, כגון בפרק ה מהלכות תשובה, שיש בו בדפוס וילנא חמש הלכות, ואילו בכתבי היד המקוריים יש בו שלוש-עשרה הלכות. בפרק א מהלכות עבודה זרה מסומנות שלוש הלכות לעומת קרוב לעשרים במקור. לעתים נתפצלה הלכה אחת לכמה הלכות, והדבר גרם למפרשים קשיים לא מעטים. דוגמה אחת מני רבות לשיבוש גדול היא הלכה יב מהלכות קידוש החודש, שהרמב"ם מתאר בה את מהלך גרמי השמים, ואומר:

ועל דרך זו בכל גרעון וגרעון השמש והירח.

אלא שבכתבי היד, הלכה יב נחתמת במילים: "ועל דרך זו בכל גרעון וגרעון", ושתי המילים שאחריה שייכות להלכה יג, המתחילה בהן כך:

השמש והירח, וכן שאר השבעה כוכבים, מהלך כל אחד ואחד בגלגל שלו מהלך שוה.

ואם אין די בזה, אף האיורים המקוריים ורישומי מבנה פרשיות התורה, ובכללן שירת הים, עברו עיוותים מרובים.

נוסח תימן

היחס המיוחד ההדדי שבין בני תימן לרמב"ם הוא מן המפורסמות וכבר נכתב עליו הרבה. בני תימן העריצו את הרמב"ם וקיבלו על עצמם את פסיקותיו מעת שיצא שמעו בעולם. הנוסח המדויק שבידיהם נשמר מתוך שאימץ את פסיקותיו והעתקת חיבוריו בנאמנות.

נוסח לשונו של הרמב"ם היה שגור בפי בני תימן לא רק בין כותלי בית המדרש בנבכי המשא ומתן התלמודי לצורכי עיון ופולפל, אלא כתורת חיים שלא משו ממנה במעשה ובמחשבה. גדול וקטן, בעל לב רחב ובעל לב צר, היו הוגים בתורתו וחיים לאור פסיקותיו. הנוסח המדויק שהועתק בכתב יד בנאמנות נשמר חי, מפכה ומרענן בפי כול, והכול התרחק מנוסח הדפוס המשובש. הגר"י קאפח כתב כי בתימן נעשו ספרי הדפוס כינוי לאדם משובש, עד שאם אמר אדם דברים שאינם נכונים באיזה עניין שיהיה, היו מטיחים בפניו: "דפוס שכמוך, לא כך אלא כך..."¹⁴.

כבר בחיי הרמב"ם, שלחו בני תימן שליחים להעתיק את חיבורי הרמב"ם, ולפי המסורת המקובלת זה מאות בשנים, המתועדת על ידי מהרי"ץ, אף לאחר מותו נשלחו שליחים כדי להעתיק את שינויי האחרונים של הרמב"ם לכתביהם, שהרי הרמב"ם הכניס תיקונים לתוך מהדורת ספרו במשך שנים לאחר צאתו לאור בפעם הראשונה.¹⁵

בני תימן, כתושבי ארץ מוסלמית, ניצלו מפורענותה של הצנזורה הנוצרית. שיבושי "תיקונים" ו"קיצורים" לא היו מנת חלקם. יחסם המדוקדק והקפדן להעתיקות מפורסם הוא, כמו שנאמר במהדורת פרנקל:

על טיבם של המקורות ראינו להעיר בקצרה: ספרי תימן בני סמכא הם יותר מכולם. מפורסמת הצטיינותם של בני תימן

¹⁴ בהקדמה למהדורת משנה תורה, ספר מדע. ומורגל בפומיה דמו"ר, הרב אליהו זייני, בהלצה כי גדול הפוסקים היה ממציא הדפוס.

¹⁵ עורכי מהדורת פרנקל מסתייגים ממסורת זו, וכותבים: "יש להעיר כי בספרי תימן מצוי על פי רוב הנוסח הראשון שכתב רבנו בספרו, ולא הלשונות שתיקנם רבנו אחרי שהושלם ספרו ונתפשט". מבלי להיכנס לביור עניין זה, הובא במהדורת "הרמב"ם השלם והמדויק" בשולי ההלכה הנוסח הנוסח בלא תוספת מילות הכרעה או הערכה, והקורא היקר ישפוט איזה נוסח עדיף עליו. בכך מהדורה זו נתנת מענה בלא עוררין גם להסתייגות זו, והופכת למהדורה אמנה בעיני כול.

לא תצא אשה... בכבלים שיוצאין בהן הבנות ברגליהן, כדי שלא יפסעו פסיעה גסה שלא יפסידו בתוליהן.

הכבלים הם טבעות על שוקי הנשים הקשורות בשרשראות, אלא שהמילים "שלא יפסידו בתוליהן" אינן בכתבי היד, אך הן באות בגרסת התלמוד שבידינו, וכנראה נשתרבו ממנו להרמב"ם. גם בפירוש המשנה הנדפס במהדורות הש"ס נוספו המילים "שלא יוזקו בתוליהן", אך גם כאן, נעדרת מילת "בתוליהן" מכתבי היד של המשנה, ונאמר בהן רק: "שלא יוזקו". וגם אם היה נוסח זה בתלמוד שעמד לפני הרמב"ם, ייתכן שהשמיט אותו מתוך ידיעותו ברפואה.¹⁰

ג. ברכת שעשה נסים

הרואה נר חנוכה - מברך על הניסים (ג,ד), אף אם כבר בירך על ההדלקה בביתו, וכן כתב רבנו בתשובתו שהוא צריך לברך, אם לא נתכוון על כל מה שיראה כשברך בביתו בשעת ההדלקה: "וכן אפילו נודמנו לו מאה זה אחר זה" (מהדורת בלאו, רכב). על אף תשובתו המפורשת של הרמב"ם ועל אף נוסח כתבי היד המשובחים, כמובא בחילופי הנוסח, מאן דהוא תיקן את נוסח "משנה תורה", וגרס:

וכל הרואה אותה ולא ברך - מברך שתיים.

אך הנוסח המדויק הוא:

וכל הרואה אותה - מברך שתיים.¹¹

ניתן לחלוק על הרמב"ם, אך אי אפשר לסרס את דבריו.

רמב"ם של אפיפזורים

פעולתה הכבדה של הצנזורה הנוצרית בסילוק כל דבר שלא נראה לנוצרים ולנצרות יצרה גרסאות חדשות בספר, מעין "רמב"ם של אפיפזורים".¹²

א. מהי הנצרות?

"הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים" הפכו ל"הלכות עבודת כוכבים ומזלות", לומר שאינן מתייחסות אל הנוצרים אלא לעמים פגאניים. הלכות רבות עוותו, ויש שהושמטו לגמרי, כגון ההלכה: "הכנענים - עובדי עבודת כוכבים ומזלות הם" (עבודה זרה ט,ד); ואילו בכתבי יד שאינם מצונזרים הגרסה היא: "הנוצרים - עובדי עבודה זרה הם". כל אזכור של "מין", כינויים של הנוצרים הראשונים, שונה. כל "משומד", יהודי הכופר ביהדותו, הפך ל"מומר", כלומר מי שהמיר את דתו, ביטוי שאין לו שורש בהלכה היהודית, שהרי אין יהודי יכול להמיר את זהותו. כל השינויים התכוונו לאפשר דרכי חשיבה המתאימות לדעת הכנסייה הנוצרית ומנוגדות לנוסח שיצא מתחת ידי הרמב"ם. מיותר לציין שכל עניין הנוגע לישו (שמקורו בשם ישוע) הושמט לגמרי מן החיבור. מפורסמות הן ההשמטות המרובות בפרקים שבסוף הספר, העוסקים במשיח.

א. בין איש לאישה

גם בתחום זה, עשתה הצנזורה הנוצרית כבשלה, בהתאם לשאיפתה לבטל את יחסי האישות ולהעמיד את ביטול צורכי הגוף כדרישה (ראה דברי הרמב"ם בתחילת פרק שלישי מהלכות דעות). וכבר כתבו חכמים על עניין זה.¹³

¹⁰ ראה פירוש המשנה שבת ו,ד. גם כאן, נוסח הפנים במהדורת פרנקל הוא כנוסח הדפוס המשובש. ראה שם, בחילופי הנוסח.

¹¹ גם כאן, נוסח הפנים במהדורת פרנקל הוא כנוסח המשובש שבדפוסים.

¹² ביטוי המורגל על לשונו של מו"ר, הרב אליהו רחמים זייני.

¹³ לעניין נוסח 'ביאה שלא כדרכה', ראה בנספחים במהדורת פרנקל, בילקוט שינויי נוסחאות לספר שופטים.

פסוקי המקרא, מפתח תרי"ג מצוות, מפתח אישים, מפתח מידות ומשקלות ועוד. אלף פרקים באלף עמודים מביאים את תמציתה של התורה שבעל-פה בעבודת נמלים שנעשתה בהשוואת הנוסח, פרי מלאכתם של עשרות מתנדבים חסידים ואנשי מעשה, כולם פעלו, כדרכו של הרמב"ם, על מנת שלא לקבל פרס,²² ומכאן מחירה הזול של המהדורה. והתוצאה ספר הנאמן למקור וראוי לציטוט שזכה לברכתם של גדולי הדור.

מפעל הביאור

לאחר קביעת הנוסח המדויק, מתעורר ביתר שאת הצורך לתת 'כרטיס כניסה' לספר "משנה תורה" ולהפוך את תורתו של הנשר הגדול לנחלת הכלל, ברורה ופשוטה. הלשון החכמים המובחרת אינה נחלת הכלל בימינו. הגדרותיו של הרמב"ם למושגים שהוא משתמש בהם אינם מופיעים דווקא בהופעתם הראשונה בחיבוריו, ולכן הוספת הביאור מפירושו המשנה היא אוצר בלום להבנת דבריו. כל אלו הובילו למפעל של מהדורת כיס מנוקדת ומבוארת²³ של החיבור. עד עתה יצא לאור ספר המדע.²⁴ ואלה כמה ממאפייניה של מהדורה זו:

מידותיה - מתאימה לנשיאה בכיס לכל מקום, כדי לממש את הוראתו של הרמב"ם לתלמידו האהוב: "ויהיה הוא ספרך, ותלמדהו בכל מקום".

הניקוד - ניקוד עברי בן ימינו, מלבד מילים מעטות שניקוד הרמב"ם בפירושו המשנה. הד"ר יחיאל קארה, מנהל המדור לספרות הגאונים במפעל המילון ההיסטורי באקדמיה ללשון העברית, אשר אש משה בוערת בו וידיו רב לו במלאכת הניקוד, נטל על עצמו את המלאכה בהתנדבות לשם שמים.

הביאור - תמציתי מאוד, ערוך על פי העולה מחיבורי הרמב"ם בכתביו, ונמצא הרמב"ם מבאר את עצמו לפי דרכו. בביאור משולבים זיהוי החי והצומח שנעשו בידי ד"ר זהר עמר, ראש המחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר-אילן שעשה אף הוא את מלאכתו בהתנדבות לשם שמים.

ספר של חזון

המציאות בימי הרמב"ם, שהובילה לכתיבת הספר, עומדת גם היום בפני כל יהודי המבקש לעמוד על תשתית היהדות: הצורך בחיבור מקיף, פשוט להבנה במידת האפשר, שההלכה מוכרעת בו. סיכום התורה שבעל-פה הוא היסוד ללימוד קל של ההלכה היהודית. שפע הפירושים לחיבור הפך אותו באופן פרדוקסלי למושא עיסוקם של תלמידי חכמים בלבד בניגוד מוחלט לכוננת מחברו: "שידעם הכל, קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר".²⁵

המהדורה שלפנינו היא כלי חשוב לכל לומד המבקש לשתות ממעיין תורתו של רבנו ויכול להתקדם בלימודיו מתוך עושר ורחבות הדעת של התורה כולה: יסודות התורה, העולם הבא, המקדש, הקרבנות והטהרה, המשפט העברי, מצוות הארץ כולל הלכות שמיטה ויובל, מוסדות הסנהדרין והמלוכה ומשמעות הגאולה שאנו שואפים אליה.

אולי עכשיו, אחרי למעלה משמונה מאות שנים מיום פטירת הרמב"ם, מופיע חיבורו הגדול של הרמב"ם במהדורה מדויקת הקולעת לרצון הרמב"ם ושב אל הקהל הרחב.

מכל שבטי ישראל בדייקנותם ובהקפדתם הנפלאה לא לשנות מן המקובל. וידוע שהיו ספרי רבנו עיקר לימודם במשך כל הדורות. מתוך ספריהם מוכח שלא העיזו מעתיקהם לשנות כלום ממה שהיה לפנייהם. גם ניכר שהיו הסופרים בני תורה יותר מחבריהם בשאר ארצות הגולה, שבהם היו רוב הסופרים פועלים שכירים ולא למדנים.

והם חותמים את דבריהם בדברים האלה:

וכל הרוצה לרדן בענייני דקדוק לשונו של רבנו, ראוי לו לתפוס עיקר את נוסח תימן, כפי שימצאנו במדור שינויי נוסחאות.¹⁶

חספר האמת

אין בידינו מהדורת "משנה תורה" שיצאה מתחת ידי הרמב"ם (כפי שיש לחלק נכבד מ"פירוש המשנה").¹⁷ בעשורים האחרונים, החלו לצאת מהדורות המבוססות בחלקן או במלואן על כתבי יד בכרכים רבים מלוות בפרשנות נרחבת של הרמב"ם עצמו ממקורותיו, רמב"ם על פי הרמב"ם. הבכורה והגדולה שבהן היא מהדורת הרב קאפה,¹⁸ מהדירם החשוב ביותר של כתבי הרמב"ם, שעמל שנים רבות להכנת מהדורות המיוסדת על כתבי יד מדויקים תימניים שאימצו את הרמב"ם בבית המדרש וכפוסק בהוויות חיייהם. מהדורה נוספת, חלקית עד כה, היא "יד פשוטה", מהדורת הרב רבינוביץ, הנסמכת על כתבי יד ומלווה בפרשנות שעיקרה חשיפת מקורותיו של הרמב"ם מתוך רחבי כתביו. אף נציין את מהדורת הרב שילת, "רמב"ם מדויק", שיצאו במסגרתה עד עתה ארבעה ספרים מכלל הי"ד. אף נזכיר את מהדורת פרנקל המבוססת על דפוסים ראשונים החפים מהשמטות הצנוורה ובה גם נספחים המביאים את נוסח כתבי היד.¹⁹ ולבסוף, נזכיר את מהדורת האינטרנט של "מכון ממרא".²⁰ כל המהדורות הללו הן בחזקתם של תלמידי חכמים ואינן נחלת הכלל. המהדורה שיצאה בעת האחרונה בהוצאת ישיבת "אור וישועה"²¹, מבוססת תחילה על נוסחתו של הרב קאפה וצ"ל, ומושוות לנוסחים מעולים נוספים ובכך מסכמת את המאמצים שנעשו בכל המהדורות שיצאו לאור עד עתה ומשחזרת את הנוסח כפי שיצא מתחת ידי הרמב"ם, תוך ציון חילופי נוסחאות ועיון מחודש בכתבי היד על ידי שימוש בתכנות ממוחשבות. מהדורה זו מגשימה בדיוקה ובצורתה את רצונו וחזונו של הרמב"ם: נוסח מדויק ופשוט העומד לרשות הציבור בכרך אחד בלא פרשנות מלווה. המהדורה מלווה בשמונה מפתחות עשירים ומקיפים, כגון: מפתח ערכים ומושגים, מפתח

¹⁶ וכן העירו על כך למכביר. ראה למשל בחילופי הנוסח לנוסח הגט: "מן הראוי לציין שנוסח הגיטין התימניים שבתכלאלים הקדמוניים, אינו זהה לנוסח שבכתבי יד תימן כאן, וזו הוכחה נוספת למידת דייקנותם של כתבי היד התימניים" (גירושין ד, יא). גם נוסח סידורי תימן הקדומים, ה"תכאליל", קרוב מאוד לנוסח רבנו. וגם במקומות שהוא שונה מהם, לא נגעו סופרי תימן בנוסח הרמב"ם.

¹⁷ אך יש בידינו קטעים מן הגניזה שהם שרידים מטיעות החיבור בכתיבת ידו של הרמב"ם עצמו.

¹⁸ יצאה לאור בהוצאת "מכון משה" בעשרים וארבעה כרכים.

¹⁹ עבודתם ההשוואתית בין הנוסחים ראויה להערכה ולהוקרה, אך ההחלטה הסופית להציב לפני הקורא נוסח פנים המבוסס על ספרי הדפוס הראשונים, אף אם ברור שהוא שגוי (ובלשונם: "נמנענו בדרך כלל מלקבוע בפנים שינוי נוסח משמעותי שאינו מצוי באחד מספרי הדפוס") ולהניח בסוף הכרך בנבכי "ילקוט שינויי נוסחאות" את נוסח כתבי היד, אף אם ברור שהוא המדויק - מערערת על קביעתם כי "חושבים אנחנו כי זכינו להעמיד את דברי רבנו כפי שיצאו מתחת ידו". אמנם הדפוסים הראשונים, שקדמו לזמן פעילות הצנוורה הנוצרית, מבטיחים תוצאה טובה יותר מן הדפוסים האחרונים, אך הלוא כמה וכמה דורות, כ-300 שנה, עברו למן הופעת "משנה תורה" ועד להמצאת הדפוס, - ראה הערה השלמה בהקדמה למהדורת הרמב"ם השלם והמדויק.

²⁰ אתר הספר הרשמי: <http://www.mechon-mamre.org> מבוססת על רוב כתבי יד תימן.

²¹ אתר הספר הרשמי: <http://www.mishnetorah.com>

²² כנוסח הרמב"ם: "הו כעבדים המשמשים את הרב [הקב"ה] על מנת שלא לקבל פרס" (אבות א, ב), ולא כנוסח הדפוסים: "שלא על מנת לקבל פרס". עיין שם.

²³ מהדורת רמב"ם לעם המבוארת לוקה בנוסח הדפוסים שבה. נוסף על כך, פעמים רבות הביאורים שבה אינם ברוח דברי הרמב"ם ויש בהם תערובת של עיסוק במקורותיו התלמודיים.

²⁴ בקרוב מאוד עתידים לצאת במקביל להמשך הסדרה, פרקים נבחרים מ"משנה תורה" בספרונים אחדים.

²⁵ הלכות יסודי התורה, סוף פרק ד.